

Dr. sc. Semir Halilović¹

semir.halilovic.007@gmail.com;

ČIJA JE BOSNA I HERCEGOVINA? ZAVNOBiH I NACIONALNO PITANJE

TO WHOM BOSNIA AND HERZEGOVINA BELONGS? ZAVNOBiH AND NATIONAL ISSUE

1. (Pred)ratni kontekst političkog položaja Bosne i Hercegovine

Početak 20. stoljeća Bosna i Hercegovina prebivala je unutar političkog okvira Kraljevine Jugoslavije, srpsko-hrvatske totalitarne države prikrivene fasadnim zajedništvom Južnih Slovena. Radilo se formi unutar koje su „agencije nacionalnih većina...vladale nad značajnim procentom nacionalnih manjina“ (Šulce, 2002: 194), gdje Bosna i Hercegovina, posebno nakon Šestojanuarske diktature, doživljava vlastiti teritorijalni slom. Stoljećima ranije centralna južnoslavenska zemlja predstavljala je mjesto poniranja većine mitomanskih narativa Srbije i Hrvatske, uslijed čega se svaka kontekstualna prilika za njeno podjarmljivanje nije propuštala. Prva podjela Bosne i Hercegovine, na četiri „vodene“ banovine (1929) koje poniru u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori, predstavljalo je prolegomenu konačnog srbijansko-hrvatskog dogovora na štetu Bosne i Hercegovine. Konačan dogovor postignut je deceniju poslije kada se, sporazumijevanjem Dragiša Cvetkovića i Vladka Mačeka (1939), potpuna podjela Bosne i Hercegovine predstavila kao rješavanje *hrvatskog povijesnog pitanja*.

Formiranjem Banovine Hrvatske trebale su biti umirene hrvatske mitomanske želje i secesionističke težnje unutar zajedničke države (Boban, 1965), iako su pristanak na ovakav dogovor Srbi smatrali nepopravljivom štetom jer bez Bosne i Hercegovine “istočni i zapadni deo naše celine bili bi samo fragmenti” (Ćorović, 1939: 73). Srbijansko-hrvatski međusobni dogovor uzimao se konačnim rješenjem novog jugoslovenskog okvira, posebno zbog činjenice da su bosanske Srbe i bosanske Hrvate tretirali kao vlastiti izvozni, a Bošnjake

---

¹ Dr. Semir Halilović je pravnik, sociolog i politikolog. Magistrirao je na temi političkog marketinga i odbranio doktorsku tezu na temu državnosti i suvereniteta. Autor je tri knjige i devet naučnih radova. Učesnik je više univerzitetskih i međunarodnih naučnih konferencija. Ima dugogodišnje iskustvo u politici i državnim poslovima. Trenutno je ambasador Bosne i Hercegovine u Kataru.

(pod imenom muslimani) kao nepostojeći politički element. Iz ovakvog političkog razumijevanja proizašla je hegemonistička logika po kojoj je Bosna i Hercegovina srpska i hrvatska zemlja, dok se stajalište Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) o dogovoru Srbije i Hrvatske, kao i zahtjev bošnjačkih društvenih faktora za autonomijom ove zemlje, nije razmatrao ozbiljno. Pored političkih organizacija bosanskih muslimana, protiv podjele Bosne i Hercegovine bit će i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), zahtjevajući bosansku autonomiju, a njihovi stavovi imali su značajniji društveni eho. Poručujući da “nenarodne i nazadne grupe...trguju sa napaćenom Bosnom i Hercegovinom kao sa svojim imetkom, bilo da su na srpskoj, hrvatskoj ili muslimanskoj strani” (Purivatra, 1972: 53), KPJ će igrati na kartu pridobijanja svih bosanskih društvenih partikulariteta što se, u procesu atomizacije države i društva, javilo kao moguća egzistencijalna formula. Komunistički stav o političkoj autonomiji za Bosnu i Hercegovinu nije iznijet reaktivno tek 1939, već je proizlazio iz njihovih općih načela, iznijetih na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ (1924), otkada ova partija pledira za pravo svih naroda na samoopredjeljenje. Radilo se o lenjinističkoj političkoj matrici po kojoj su se mogle samoopredijeliti etničke i nacionalne grupe, te porobljeni narodi koji izlaze ispod kolonijalnih režima (Kaseze, 2011), u čemu se Bosna i Hercegovina mogla dvostruko prepoznati. Njihovom posljednjom predratnom odlukom, s Pete zemaljske konferencije KPJ (1940) u Zagrebu, ova partija potvrdit će istovjetan pravac vlastite politike, te se autonomija Bosne i Hercegovine uzimala kao ishodišna tačka komunističkog pokreta (Redžić, 1983). Nema dileme da su stavove KPJ o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine, i bosanskim muslimanima kao političkom narodu, ohrabrila i pisma bosanskohercegovačke studentske omladine (1937–1939), kao i činjenica da je srbijansko-hrvatska grabež za Bosnom i Hercegovinom, unutar ove zemlje izrodilo značajnu autonomnu opoziciju. Pisma bosanskohercegovačke studentske omladine predstavljali su stavove svih bosanskohercegovačkih etničkih partikulariteta, precizirajući da među bosanskim narodima „nije moguće postaviti granicu koja ne bi bila teška nepravda“ (Imamović, 2013: 19). Ovakvo političko djelovanje otvorilo je povijesnu mogućnost da se bosanski društveni partikulariteti, nakon vijekova razuđenosti po religijskom i imovinskom principu, ujedine na državljanskom i teritorijalnom modelu što je, zapravo, predstavljalo zbiljsku sigurnost bosanskohercegovačke egzistencije.

Radilo se o onome što će, uskoro, postati prva dogma politike KPJ, naime poziv na bratstvo i jedinstvo koje se naslanjalo na Lenjinovu ideju da ukoliko država nema čvrstu nacionalnu osnovu, poziva se na to da je izgradi (Isensee, 1999). Početak Drugog svjetskog rata, odnosno stupanje Sila osovine u prostor Kraljevine Jugoslavije, nijednu od varijanti razbijanja ili reafirmacije Bosne i

Hercegovine neće ukloniti s povijesne scene već će ih, shodno novonastalom kontekstu, ukotviti u novim okolnostima. U teritorijalnom i ideološkom smislu narodi Kraljevine Jugoslavije naći će se na obje strane povijesti no, ipak, u prve dvije godine rata, dominaciju jugoslovenskim prostorom imali su srbijansko-hrvatski hegemonisti, konvertovani u nacističke saradnike. U novim geopolitičkim okolnostima Banovina Hrvatska nastupit će pod imenom Nezavisna Država Hrvatska (NDH), teritorijalno se proširujući na ostatak Bosne i Hercegovine, s obzirom na to da “ustaše nisu mogle zamisliti postojanje ustaške države bez Bosne i Hercegovine” (Borovčanin, 1979: 70). S druge strane, Srbija se našla pod nacističkom Vladom Milana Nedića, dok će njeno drugo nacističko krilo biti predstavljeno četničkom „Jugoslovenskom vojskom u otadžbini“. Njihova hostilnost prema Bosni i Hercegovini bit će precizirana u projektu Stevana Moljevića, “Homogena Srbija”, obznanom da stvaranje “Velike Srbije” predstavlja njihov ratni cilj (Vojnoistorijski institut, 1981)², dok će četnički komandant, Draža Mihailović, precizirati da zamišljeni prostor buduće srpske države prethodno treba etnički očistiti od nesrba.³ Nalazeći se u izmijenjenim geopolitičkim, no poznatim regionalnim okolnostima, Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu vodit će već poznate bitke. Dok su bosanski Srbi dihotomno bili podijeljeni između dvije vojske, partizanske i četničke, bosanski Hrvati masovno su pristupili NDH-u, ispunjavajući mitomansko *hrvatsko državno pravo* na Bosnu i Hercegovinu. Ratnu prevagu u bosanskom kontekstu nosili su Bošnjaci, čiji se minoran dio stanovništva priključio ustaškom pokretu. Međutim, priklanjanje Džafera Kulenovića i Fehima Spahe neće pomoći NDH-u da privuče muslimanske mase jer „među Bošnjacima nije bilo fašističkog pokreta, niti fašističkih snaga. Time se oni bitno razlikuju od susjednih im naroda” (Filandra, 1998: 172). Napose, proglasom Muslimanskog narodnog odbora, Bošnjaci će saopćiti da “zbog malog broja zavedenog ološa...uključenog u ustašku kliku...ne može

² “Osnovna greška u našem državnom uređenju bila je što 1918. g. nisu bile udarene granice Srbije. Ta se greška mora ispraviti, danas ili nikad. 2) Te se granice danas moraju udariti, i one moraju da uhvate celo etničko područje na kome Srbi žive sa slobodnim izlazima na more za sve srpske oblasti koje su na domak mora.”, Izvod iz programa “Homogena Srbije Stevana Moljevića, Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd.

³ “Ciljevi naših odreda jesu: ...Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije — Crne Gore — Bosne i Hercegovine — Srema — Banata i Bačke...Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog živilja i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog živilja.”, Instrukcija Draže Mihailovića, 20.12.1941, u Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd strana 94.

se odgovornost baciti na sveo stalo nevine i čestite muslimane”⁴, čime su jasno ostavili otvorena vrata vlastitog učešća u antifašističkom pokretu. No, u prvoj godini rata, lišeni vlastite organizacijske strukture, države i vojske, Bošnjaci vlastiti stav o političkim pokretima gradili su kroz odnos tih pokreta prema političkom statusu Bosne i Hercegovine, odnosno statusu bošnjačkog naroda. Ovakvo političko ponašanje nije bilo imanentno samo bošnjačkom političkom korpusu već su njemu, također, pribjegavali i svi ostali faktori rata. Primjerice, tokom 1941, sporazumom četničkog komandanta Jezdimira Dangića i partizanskih prvaka Svetozara Vukmanovića i Rodoljuba Čolakovića, ove dvije vojske formirat će zajedničku vojnu komandu i organe civilne vlasti, ulijevajući nepovjerenje u načelna partizanska obećanja o budućnosti Bosne i Hercegovine. Bez ikakve sumnje, bošnjački odnos prema NDH i četničkom pokretu, formiran je kroz djelovanje ova dva pokreta prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Prvi su Bosnu i Hercegovinu vidjeli u sastavu granica zamišljene Banovine Hrvatske, drugi u sklopu Velike Srbije (Jugoslavije), dok su oba pokreta negirali postojanje bošnjačke nacije, provodeći nad njom sistematske zločine. Tako će, sve dok ne razjasne sopstveni odnos prema četničkom pokretu, odnosno ne razvrgnu partizansko-četničku koaliciju, bosanskohercegovački Bošnjaci, s pravom i podozrenjem, posmatrati i partizanski pokret (Hoare, 2019). Međutim, za razliku od ustaško-četničkog pokreta, partizanski pokret se od početka verbalno zalagao za političku autonomiju Bosne i Hercegovine što je, ipak, ostavilo mogućnost masovnog bošnjačkog priključenja partizanima i drugačijeg povijesnog razrješavanja političkog statusa Bosne i Hercegovine.

2. Bosna i Hercegovina – epicentar izgradnje nove Jugoslavije

Julskim proglasom 1941. KPJ će obznaniti općenarodni ustanak u Kraljevini Jugoslaviji, odašljući komesare u sve južnoslovenske zemlje. U Bosnu i Hercegovinu stići će Svetozar Vukmanović konstatujući “da su i u Bosni i Hercegovini ostvareni uslovi za oružanu borbu”, odnosno, “da su uslovi za ustanak najpovoljniji u krajevima naseljenim srpskim stanovništvom” (Borovčanin, 1979: 84). Očito smatrajući da su se bosanski Hrvati već opredijelili za NDH, rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) za Bosnu i Hercegovinu će u antifašističku borbu pozvati samo bosanske Srbe i Bošnjake, pokušavajući kreirati demografsku prevagu unutar zamršenog bosanskog konteksta. Veliki uticaj na partizanizaciju Bosne i Hercegovine

---

⁴ Usp. „Zbirka dokumenata o genocidu nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu“, Bošnjački institut, Zurich, M.89041995, strana 160-166, citirano prema Filandra, Šaćir, „Bošnjačka politika u XX stoljeću“, Izdavačko preduzeće „Sejtarija“, Sarajevo, 1998, strana 163.

sigurno će imati i njemačko-četnička ofanziva u Srbiji (jesen, 1941) poslije koje rukovodstvo KPJ i NOP-a prelazi u Bosnu i Hercegovinu koja otada, pa do sredine 1944, postaje epicentar antifašističke borbe i političke izgradnje nove Jugoslavije. Koncept nove Jugoslavije nije se nazirao u prvoj ratnoj godini no, ipak, savjetovanjem u Stolicama (septembar 1941), rukovodstvo KPJ i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) svojim odlukama usmjeravaju formu buduće države. Formiranjem Vrhovnog štaba NOVJ, kao i glavnih štabova za sve jugoslovenske pokrajine, pa tako i Bosnu i Hercegovinu, partizansko rukovodstvo odredilo je i pravac budućeg političkog organizovanja. Nakon partijskog pokrajinskog tijela, Bosna i Hercegovina dobila je i svoju pokrajinsku, vojnu inačicu čime je, u organizaciono-institucionalnom smislu, stavljena u rang sa ostalim jugoslovenskim republikama. Posmatrano na krajnje konsekventan način, u ovim odlukama pojedini autori pronalaze i ono što nazivaju “klica državnosti Bosne i Hercegovine izgrađivane u toku narodnooslobodilačkog rata” (Borovčanin, 1979: 88). Druga svjedočenja u vezi ovog pitanja smatrala su da je Glavni štab NOVJ za Bosnu i Hercegovinu egzistirao fiktivno, s obzirom na to da je, istovremeno, na teritoriji ove zemlje boravio i Vrhovni štab NOVJ (Ćemerlić, 1968). No, ipak, sve do kraja 1943. politički status Bosne i Hercegovine, kao države, odnosno Bošnjaka kao nacije, lavirao je između komunističkog priznanja i negacije. Vođa KPJ i NOVJ, Josip Broz, nije dvojio o političkom statusu Bosne i Hercegovine, koristeći ovo političko pitanje za umirivanje srpsko-hrvatskog hegemonizma, sa jedne, odnosno, odmicanja vlastite od prethodne monarhističke politike, sa druge strane. Bosna i Hercegovina služila je kao, ideološko i praktično, vojno-političko rodno mjesto komunističke Jugoslavije, a njena etnička izmiješanost novoj Jugoslaviji trebala je poslužiti kao pokazni model ideologije bratstva i jedinstva. Sam Broz će u vlastitom članku „Nacionalno pitanje“ iz 1942. napisati da „riječ narodnooslobodilačka borba – bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi osim oslobođenja Jugoslavije značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd.“ (Šušar, 1970: 57). Generalno uzev, u prije dvije godine Drugog svjetskog rata, ohrabrenja Bošnjaka da masovno pristanu uz pokret koji je obećavao političku autonomiju Bosne i Hercegovine, odnosno nacionalnog priznanja Bošnjaka, nije jenjavala.

Istini za volju, po pitanju Bosne i Hercegovine, ratna pobjeda u ovoj zemlji nije bila ni moguća bez masovnog ulaska Bošnjaka u antifašistički pokret jer “imati Muslimane pretežno na svojoj strani, za sve učesnike u ratnom sukobu, značilo je imati pod svojom kontrolom Bosnu i Hercegovinu” (Redžić, 1987: 53). Stoga se masovni ulazak Bošnjaka Cazinske krajine u partizanski pokret, (jesen, 1942), uzima se kao simbolička prekretnica bošnjačkog vojno-

političkog određenja koji je, ujedno, predstavljao i ključni faktor rata u Bosni i Hercegovini. Od prostora na kojem je Vrhovni štab NOVJ našao utočište, u jesen 1941, Bosna i Hercegovina je, do kraja 1942, postala mjesto na kojem se, politički, vojno i društveno rađala nova Jugoslavija (ZAVNOBiH – dokumenti: 1968).⁵ Prvim zasjedanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), novembra 1942. u Bihaću, deklarirani su osnovni vojno-politički principi i ciljevi NOP-a koji su imali revolucionarni karakter. Konstituiran kao predstavničko tijelo komunističkog pokreta, AVNOJ je koncipiran na delegatskom principu, faktička vlast komunista, lišena međunarodnog legaliteta. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a komunisti su ponovili svoja (pred)ratna načela za politički status Bosne i Hercegovine, naglašavajući da njeno mjesto u budućoj Jugoslaviji jeste “kao jedinica u našoj bratskoj zajednici” (Nešović, 1963: 68). Svakako, radilo se o praktičnom obećanju, dok komunističko-partizanski pokret ne dođe u poziciju da zbiljski odlučuje o budućem statusu Bosne i Hercegovine o kojoj je, uz Sandžak i Vojvodinu, bilo najviše rasprava. Preduslov političkih odluka bit će vojne pobjede tokom 1943. kada partizanska vojska oslobađa trideset bosanskohercegovačkih gradova, slama Petu neprijateljsku ofanzivu te, potom, od masovnog priliva stanovništva formira nove dvadeset tri partizanske brigade (Pejanović, 2013). Radilo se o strateškoj prekretnici rata, ne samo za Bosnu i Hercegovinu, već i cijelu Jugoslaviju, nakon kojih otpočinju zbiljske rasprave o političkom položaju Bosne i Hercegovine unutar komunističke Jugoslavije. Otvaranjem političkih rasprava, postat će očito da su se sva ranija zauzimanja za političku autonomiju Bosne i Hercegovine mogla podvesti pod ratna obećanja. Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, u ljeto 1943, zauzima stanovnište o Bosni i Hercegovini kao ravnopravnoj federalnoj jedinici unutar Jugoslavije, ističući takav zahtjev prema rukovodstvu KPJ.

No, dio rukovodstva KPJ, koje je radio na pisanju odluka o ustavnom uređenju buduće Jugoslavije, smatrali su da, zbog nacionalne složenosti Bosne i Hercegovine, ona ne treba biti ravnopravna federalna jedinica. Slijedeći sovjetski model razvoja republikanstva “Đilas, Pijade i Žujović su zastupali mišljenje da Bosna i Hercegovina ne može biti republika, jer ne postoji bosanskohercegovačka nacija” (Pejanović, 2013: 31) Raspravljalo se da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina, vezana za neku od susjednih

---

⁵ “Istorijska sudbina je htjela da baš Bosna i Hercegovina, koja je bila gotovo kroz čitavo stoljeće pozornica borbe bratskih naroda, borbe koju su potpirivali i hranili tuđi interesi i uticaji, da je baš Bosna i Hercegovina postala kolijevka novih zaista bratskih odnosa između naroda Jugoslavije”, govor Kardelj, Edvard, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, 26.4.1945, “ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, strana 396/397.

republika, ili zauzme status političke jedinice direktno vezane za centralnu jugoslovensku vlast. Ovakvom gledanju suprostavili su se predstavnici PK KP za Bosnu i Hercegovinu, Rodoljub Čolaković i Avdo Humo, predlažući koncepciju čiju će sadržinu, potom, definisati Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a. Dajući podršku autonomnoj i ravnopravnoj Bosni i Hercegovini, Josip Broz i njegov saradnik Edvard Kardelj, podržat će bosanske komuniste da održe konstituirajuću sjednicu ZAVNOBiH-a, prije negoli se bude odlučivalo o formi buduće jugoslovenske države. Povijest bilježi da se Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a održalo „između 25. i 26. ili 26. i 27. novembra 1943” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 8), u Mrkonjić Gradu pred 247 delegata. Nakon zбора 173 vijećnika i 31 člana Prezidijuma ZAVNOBiH-a, ovaj politički forum donijet će povijesno dalekosežne odluke o restituciji državnosti Bosne i Hercegovine. Pored govora Rodoljuba Čolakovića, Hamdije Ćemerlića, Avde Hume i drugih, istakao se i govor Osmana Karabegovića koji, u duhu bratstva i jedinstva, poručuje da “nikada Srbi, Hrvati i Muslimani nijesu se sreli čistijeg srca i plemenitijih težnji kao danas na ovome velikom narodnom poslu” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 49). U većini govora primjetna provejavala je stigmatizacija prema Bošnjacima uz nadu da će „sprati ljagu sa svoga imena” (Čolaković), odnosno da „treba da krenu putem ostale braće stupajući u narodno-oslobodilačku borbu” (Ćemerlić).⁶ Zanimljivo je će Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a sa svog zasjedanja uputiti i proglas isključivo Bošnjacima (pod imenom Muslimani) da se priključe komunističkom pokretu te ne slušaju grupu koja „šapuće Muslimanima, preko svojih agenata, letaka i novina, da narodno-oslobodilačka borba ne rješava pitanje Muslimana i da Muslimani moraju ostati izvan te borbe. Oni pozivaju Muslimane da stvaraju svoju posebnu vojsku.”⁷ Posebnog obraćanja bosanskim Hrvatima (masovno u NDH), kao i bosanskim Srbima (koji su se nalazili između dvije, četničke i partizanske vojske) nije bilo. Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a svoju kulminaciju svakako je doživjelo usvajanjem teksta Rezolucije, koja potcrtava važnost donošenja političkih odluka “koje će otvoriti put našim narodima da uredе svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 69).

Odlučujući da će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna s ostalim jugoslovenskim republikama ZAVNOBiH je, rješavajući pitanje obnove njene povijesne državnosti, izvršio čin “vraćanja Bosne i Hercegovine samoj sebi” (Redžić, 1968: 20). Drugačije govoreći, komunisti su odgovorili na povijesno pitanje – šta je Bosna i Hercegovina. No, isti politički forum nije smogao snage

---

⁶ „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 48.

⁷ „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 87.

da obnovu državne konstitucije poprati i odlukom o rješavanju pitanja bosanske državljanske nacije, ostavljajući neodgovorenim pitanje – čija je Bosna i Hercegovina. Naglašavajući da Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, već od sva tri naroda, komunisti su pitanje izvorišta državnog suvereniteta ostavili bez suštinskog odgovora. Bosna i Hercegovina je u nacionalnom smislu ostala pozicionirana kao svačija zemlja, što je podsticalo procese unutrašnje podijeljenosti, osjetljive na izvanjska djelovanja. No, pravi problem za neriješavanje bosanskohercegovačkog nacionalnog pitanja uslijedit će tek nekoliko dana nakon Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a kada se u Jajcu održalo Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Prije same sjednice AVNOJ-a, sve odluke koje su trebale biti verificirane na ovom političkom forumu, usaglašene su na užem rukovodstvu KPJ i NOP-a (Bandžović, 2017). Srpsko-crnogorski komunisti su ponovo pokušavali sa idejom da Bosna i Hercegovine ne treba biti republika, već pokrajina, čemu su se suprotstavili svi bosanski komunisti. Hamdija Čemerlić zapisao je kako su “stav naše delegacije usvojile...sve nacionalne delegacije tako da na samom zasjedanju nije o tome ni vođena diskusija” (Čemerlić, 1968: 339). Na sjednici AVNOJ-a, 29. i 30. novembra 1943, 240 delegata u bosanskom kraljevskom gradu Jajcu, donijelo je odluku da formiraju novu, komunističku Jugoslaviju sa Bosnom i Hercegovinom kao njenom ravnopravnom republikom, čime je bosanskohercegovačko državno pitanje postalo u potpunosti zaokruženo. Prilikom tumačenja zadobijenog statusa bosanski komunisti nisu dvojili, pa tako Đuro Pucar i Hasan Brkić rezimiraju da poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Bosna i Hercegovina postaje vlasnik vlastitog političkog položaja (Borovčanin, 1979). No, iznenađenje se nalazilo u odluci AVNOJ-a, u kojoj je naglašeno da komunističku državu formira njenih pet nacija, odričući Bošnjacima takav status. Time su derogirane odluke ZAVNOBiH-a, te je Bosna i Hercegovina ostavljena samo kao “i srpska, i hrvatska”. Dogodila se funkcionalna inverzija sporazuma Cvetković–Maček. Dok su monarhisti Bosnu i Hercegovinu dijelili u teritorijalnom i političkom smislu, na njen srpski i hrvatski dio, komunisti su, u nacionalnom smislu, ovu zemlju pripisali isključivo srpskoj i hrvatskoj naciji jer drugi, po odluci AVNOJ-a, tamo nisu postojali.

Shvatajući da AVNOJ Bosnu i Hercegovinu oduzima Bošnjacima, jedan od najuglednijih bosanskih komunista, Sulejman Filipović, inicirat će dopunu drugog člana Prijedloga odluke o ustanovljavanju Jugoslavije. Predlažući da, pored priznatih pet naroda, u odluci stoji i stav da buduću Jugoslaviju sačinjavaju i ostali narodi svih jugoslovenskih republika, Filipović je obespravljenim jugoslovenskim narodima, u prvom redu Bošnjacima, ostavio mogućnost nacionalnog priznanja u budućnosti. Državotvorna izgradnja Bosne i Hercegovine u ratu, nastavila se zasjedanjem Drugog i Trećeg ZAVNOBiH-a na kojem su donijete odluke koje su oblikovale formu

državnosti ove jugoslovenske republike, i dalje lavirajući unutar nacionalnog pitanja. Drugim zasjedanjem ZAVNOBiH-a, (30. juni–2. juli 1944) u Sanskom Mostu, ZAVNOBiH je proglašen najvišim zakonodavnim, a njegovo Predsjedništvo najvišim izvršnim organom vlasti u Bosni i Hercegovini. Zanimljivo je da su vijećnici Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a usvojili i odluku o „radu predstavnika predstavnika Bosne i Hercegovine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a“, gdje su se „predstavnici Srpskog i Hrvatskog naroda, kao i ostali narodi Jugoslavije, saglasili...sa novim položajem Bosne i Hercegovine.“⁸ Drugim riječima, vijećnici ZAVNOBiH-a bili su svjesni da se odlukom AVNOJ-a Bosna i Hercegovina, u nacionalnom smislu, ostavila kao „i srpska, i hrvatska“. U suprot ovakvoj odluci, Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a ponovo će potcrtati da Bosna i Hercegovina pripada svim njenim narodima, bez njihovog uokvirenja u bosanski nacionalni obuhvat. Hamdija Ćemerlić istakao je da „narod osniva svoju državu, svoju slobodnu Bosnu i Hercegovinu...i ne smijemo dozvoliti nikome da te tekovine kvari“ dok je Sulejman Filipović istakao povijesnu važnost državne obnove Bosne i Hercegovine je „nikada naši preci nisu bili u takvoj situaciji da, pod ovakvim okolnostima, izvode djelo koje vi izvodite.“⁹ U Sanskom Mostu vijećnici ZAVNOBiH-a usvojiti će i tekst Deklaracije o pravima građana koji će sadržavati katalog prava pluralnog bosanskog društva, više kao nacrt za budućnost zemlje. Sve do 1945. i 1946. nije bilo ozbiljnijih zadiranja u državnu, teritorijalnu i nacionalnu konstituciju Bosne i Hercegovine kada se, višekratno, događaju prijedlozi i odluke koje su dodatno potvrđivali nastavak pokušaja političkog hegemonizma nad ovom članicom jugoslovenske federacije. Dopisom Komisije za teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine, januara 1945, predloženo je da Hercegovina ostane kao zasebna teritorijalna i politička cjelina unutar Bosne, čime se aludiralo se da je Bosna, zapravo, “sastavljevina”, što je išlo uz bok poznatim hegemonističkim narativima srpske i hrvatske nacionalističke politike.

U oknu ovakvih dokumenata tvrdilo se da „iako su Bosna i Hercegovina srodne i bliske, ipak među njima ima nekih malih istorijskih razlika koje dolaze do izražaja i u imenu naše federalne jedinice.“¹⁰ Radilo se o neprincipijelnom postupanju jer, primjerice, dok su razmišljali o rastavljanju Bosne i Hercegovine komunisti, istovremeno, nisu koristili isti princip za druge jugoslovenske republike. Tako nije bilo prijedloga da nazivu Srbije

---

⁸ „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 195.

⁹ „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 274.

¹⁰ „ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, strana 30.

doda “i” Vojvodina, Sandžak ili Kosovo, niti Hrvatskom imenu Dalmacija ili, još drastičnije, Dubrovnik, već se dijeljenje u teritorijalnom, političkom i leksičkom smislu zadržalo samo na mjestu svih srpsko-hrvatskih mitomanija – Bosni i Hercegovini. Da su se velikosrpski komunisti preovlađujuće bavili pitanjem teritorije i političkog statusa Bosne i Hercegovine, svjedočit će i odluka iz aprila 1945. kada Predsjedništvo AVNOJ-a, usuprot ratnim obećanjima, ukine političku zasebnost Sandžaka, dijeleći njenu teritoriju između Srbije i Crne Gore. Prenebregavajući da je Sandžak bio sastavni dio Bosne (i Hercegovine) cijelih pet stoljeća, jugoslovenski komunisti po ovom pitanju, ponovo ispunjavaju težnje Srbije i Crne Gore. No, uopće uzimajući sve ove negativne tendencije, koje jesu bile usmjerene protiv Bosne i Hercegovine, može se zaključiti da je obnova bosanske državnosti, čak i u izmijenjenim teritorijalnim i nacionalnim okvirima, bio povijesni maksimum tog političkog konteksta. U takvim okolnostima posljednje, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a (april 1945) označilo je prestanak ratnog režima vlasti i uspostavu državnih organa obnovljene države Bosne i Hercegovine. Na ovom zasjedanju prvi predsjednik Vlade Bosne i Hercegovine, Rodoljub Čolaković istaći će važnost činjenice da Bosna i Hercegovina nije skončala podijeljena između Srbije i Hrvatske „ne samo zbog toga što su Srbi i Hrvati izmiješani na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, nego i zbog toga što u njoj žive i Muslimani koji se još nisu nacionalno opredijelili.“¹¹ Radilo se o unutar-komunističkom cinizmu koji je tendirao prema narativu da Bosna i Hercegovina nije podijeljena između Srbije i Hrvatske no, nacionalno pripada Srbima i Hrvatima. Ovakav stav potvrđen je i prilikom usvajanja Ustava Jugoslavije u kojem Bošnjaci ostaju nepriznat narod u vlastitoj državi. Iako se novi jugoslovenski ustav bazirao se na formulaciji „ravnopravnih naroda koji su, na osnovu prava na samoopredeljenje, uključujući pravo na otcepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj zajednici“ (Đilas, 1983: 27), zbiljski to nije odgovaralo realnosti. Povijesna je zanimljivost da će, od svih bosanskih predstavnika u Ustavotvornoj skupštini Jugoslavije, jedino Husaga Čišić reagirati na isključivanje Bošnjaka iz jugoslovenske ustavne konstitucije, potcrtavajući da se definiranjem Bosne i Hercegovine kao republike Srba i Hrvata “ostavlja prostor za njenu podjelu“ (Filandra, 1998: 202).

Komunistima je itekako bilo poznato da se neriješavanjem nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini, kao izvorišta državnog suvereniteta, formatira bosanski „presudni i dalekosežni nedostatak“ (Kržišnik-Bukić, 1997: 39). Čišićevo insistiranje u pokušaju da ispravi komunističku nepravdu, te njegova druga

---

¹¹“ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, strana 410/411.

predstavka, također će ostati bez efekta, nakon čega mu preostaje da bude jedini skupštinski glas protiv novog Ustava Jugoslavije. Nepriznavanjem bosanske nacije jugoslovenski komunisti su, zapravo, činili usluge velikosrpskom i velikohrvatskom nacionalizmu u Jugoslaviji, ostavljajući bosanske Srbe i bosanske Hrvate u statusu nacionalnih ekspozitura Srbije i Hrvatske. Nepriznavanjem Bošnjaka, s druge strane, ostavljen im je prostor da se vremenom “pronađu” u srpstvu ili hrvatstvu, odnosno jugoslovenstvu, što su svi najmanje bivali (Ćerić, 1971). Prvi postratni Ustav Jugoslavije i Ustav Bosne i Hercegovine nisu ostavljali dilemu u odgovoru na dva pitanja: Bosna i Hercegovina u političko-pravnom smislu jeste (obnovljena) država, dok je u ustavno-nacionalnom okviru ona i dalje egzistirala kao “i srpska, i hrvatska”. Bosanska državljanska nacija, kao i bošnjački narod, stavljeni su u povijesnu čekaonicu. Bošnjačko nacionalno pozicioniranje unutar Jugoslavije bit će riješavano u političkom i ustavnom smislu između 1963. i 1974, dok će Bosna i Hercegovina svoju državljansku naciju dobiti ustavnim izmjenama iz jula 1990. Amandmanom LX. Bosna i Hercegovina definisana je kao “država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive”¹², čiji su građani „jednaki u pravima i dužnostima, bez obzira na nacionalnost“ (Amandman LXIX).¹³ Ovu političku tekovinu inaugurirali su bosanski komunisti, na zalasku vlastite povijesne uloge, zaokružujući državni i nacionalni razvoj Bosne i Hercegovine, dug gotovo pola stoljeća. No, obje bosanskohercegovačke političke stečevine će, s prolaskom demokratije kroz krhotine Berlinskog zida, uskoro biti dovedene u pitanje. Neki autori smatraju da su prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini (novembar 1990), svojim rezultatima potvrdili „realnost etničkih nacija, što je bilo suprotno odredbama Amandmana LX u kojem je preferirana građanska nacija“ (Nešković, 2013: 127), dok drugi autori drže da su sami građani Bosne i Hercegovine, na povijesnom raskršću „svoj građanski suverenitet ustupili nacionalnom“ (Arnautović, 2009: 12).

Sažeto govoreći, etničko političko organizovanje i djelovanje vratilo je Bosnu i Hercegovinu u (pred)*zavnobihovsku* političku logiku unutrašnjih podjela, odvođeći prvi građanski Ustav Bosne i Hercegovine na ivicu egzistencije. Ipak, u povijesnom smislu građani Bosne i Hercegovine neće na prvim demokratskim izborima dati svoju posljednju riječ, već će to učiniti 1.3.1992. kada, koristeći se građanskim Ustavom iz 1990, izglasaju državnu nezavisnost Bosne i Hercegovine što će, sve do danas, predstavljati bosanski nacionalni maksimum. Svi (poslije)ratni pregovarački dogovori o ustavnom i

---

¹² Amandmani LIX – LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990, strana 3.

¹³ Amandmani LIX – LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990, strana 6.

teritorijalnom preostroju države, lišeni su demokratske verifikacije bosanskog demosa te sve do danas egzistiraju kao bespovijesna real politika.

Literatura

1. Amandmani LIX–LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990.
2. Arnautović, S. (2009), *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Promocult, Sarajevo.
3. Bandžović, S. (2017), *Ideja i iskustvo*, lična naklada, Sarajevo.
4. Boban, LJ. (1965), *Sporazum Cvetković–Maček*, Institut društvenih nauka – Odeljenje za istorijske nauke, Beograd.
5. Borovčanin, D. (1979), *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Svjetlost, Sarajevo.
6. Čemerlić, H. (1968), *Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici od ZAVNOBiH-a do Ustava SR BiH*, Prilozi.
7. Čerić, S. (1971), *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, “Oslobođenje”, Sarajevo, 1971.
8. Čorović, V. (1939), *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, “Politika”, Beograd.
9. Đilas, M. (1983), *Vlast*, Naša reč, London, 1983.
10. Filandra, Š. (1998), *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Izdavačko preduzeće „Sejtarija“, Sarajevo.
11. Hoare, M.A. (2019), *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Dobra knjiga, Sarajevo.
12. Imamović, M. (2013), *ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet Bosne i Hercegovine*, Historijska traganja, BiH.
13. Isensee, J. (1999), *Nacija kao političko jedinstvo*, Politička misao, Vol XXXVI, br. 4.
14. Kaseze, A. (2011), *Samoodređenje naroda*, “Službeni glasnik”, Beograd.
15. Kržišnik-Bukić V. (1997), *Bosanski identitet*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
16. Nešković, R. (2013), *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, Fondacija Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2013.
17. Pejanović, M. (2013), *Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma – kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću*. Historijska Traganja, BiH.
18. Purivatra, A. (1972), *Nacionalni i politički razvitak muslimana*, “Svjetlost”, Sarajevo, 1972.
19. Redžić, E. (1968), *Društveno-historijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a*, Prilozi.
20. Redžić, E. (1983), *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini*, “Svjetlost”, Sarajevo.
21. Redžić, E. (1987), *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, “Svjetlost”, Sarajevo.

22. Šulce, H. (2002), *Država i nacija u evropskoj istoriji*, „Filip Višnjić“, Beograd.
23. Šuvar, S. (1970), *Nacije i međunacionalni odnosi*, Naše teme, Zagreb.
24. Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd.
25. „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968.
26. „ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968.